

O`ZBEK TILIDA ETNONIMLARNING ONOMASTIKASI TAHLILI

Imomova Rahima

TerDU lingvistika(o`zbek tili) mutaxassisligi 1-bosqich magistranti
<https://doi.org/10.5281/zenodo.6657806>

ARTICLE INFO

Received: 28th May 2022

Accepted: 02nd June 2022

Online: 05th June 2022

KEY WORDS

etnonim, onomastika,
tahlil, etnik guruh
nomlari, tarix, milliy
madaniyat, yondashuv.

ABSTRACT

Ushbu maqolada etnonimlar va ularning o`ziga xos xususiyatlari xususida fikr yuritiladi. Ta`kidlash lozimki, o`zbek tilida mavjud etnonimlar qay tarzda nomlanishiga ko`ra ma`lum jihatlariga ega bo`lib, ularni ushbu maqolada tahlil qilishga harakat qilamiz. O`zbek tilida qo`llaniladigan etnonimlar etnik guruhlar nomlarining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tahlil qilingan bo`lib, ularning mohiyatini ochib berish uchun qator misollardan foydalanamiz.

Ma`lumki, yer yuzida mavjud yaratiqlarning barchasiga o`ziga xos nomlanish tarixi va sabablariga egadir. Ana shu nomlarning xalq lisonida saqlanib qolishi ma`lum jihatlar evaziga yuzaga keladi[3]. Ta`kidlash lozimki, har qaysi obyekt yoki subyektga berilgan nom ba`zi xususiyatlarga tayangan holda mavjuddir. Biz siz bilan tadqiq qilmoqchi bo`lgan ushbu maqolada elat, xalq, ma`lum etnik guruhlarga berilgan nomlar hamda ularning onomastik tahlili yuzasidan so`z yuritamiz.

O`zbek tilida har bir so`zlar guruhining o`ziga xos nomlanish tizimi mavjud. Jumladan, o`simliklar tilshunoslikda fitonim deb nomlansa, jonivorlarga berilgan nomlar zoonym atamasi bilan qayd etiladi. Xuddi shu kabi xalq, millat, qabila, urug` , bir so`z bilan aytganda, etnik uyushmalarining o`ziga xos nomlanishi mavjud bo`lib, ular lingvistikada etnonimlar deb yuritiladi. Etnonim termini grekcha “etno va oputa” so`zlari

yig`indisidan tashkil topgan bo`lib, “qabila va nom” integratsiyaviy ma`nosini ifodalab keladi[5]. Etnonim yig`indisining ham o`ziga xos onomastikasi mavjud bo`lib, uning etnonimiya deb nomlanishi ham ma`lum ahamiyat kasb etadi. Etnonimlar nomlanishiga ko`ra ikki yirik guruhga bo`linadi, ya`ni:

a) avtoetnonim;

b) allogen etnonim[8].

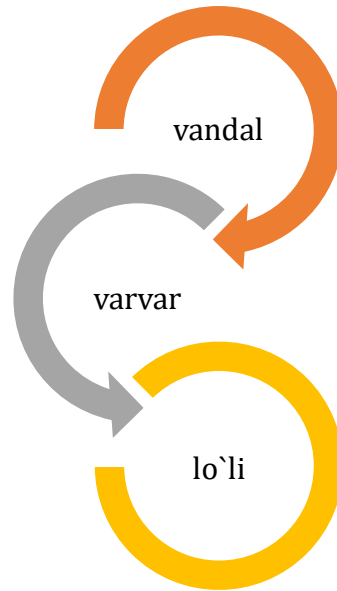
Avtoetnonimlar xalqlarning o`zi tomonidan tanlangan nom hisoblansa, allogen etnonimlar o`zga kishilar tomonidan qo`llanilgan nom hisoblanadi. Bunga misol tariqasida Germaniyada xalqining nemislar deb nomlanishini keltirishimiz mumkin. Ularning “nemis” tarzida atalishi boshqa xalqlar tomonidan qo`llanilgan nom bo`lib , bu allogen etnonim hisoblansa, o`zlarini “Deustche” tarzida nomlashlari avtoetnonimga misol sanaladi[11].

Etnonimlar onomastikasiga ta`sir qiluvchi asosiy omil bu vaqt hisoblanadi. Vaqtlar o`tgani sayin ma`lum bir etnik guruhga

berilgan nom tubdan o'zgarib ketishi mumkin. Jumladan, "lo'li" etnik guruhini tahlil qiladigan bo'lsak, ularning davrlar o'zgargani sari boshqa nomlarga ega bo'lib

boshlagani, hozirgi kunga kelib esa "lo'li" etnonimiga ega bo'lganligining guvohi bo'lishimiz mumkin[13].

"Lo'li" etnonimining o'zgarish shajarasi:

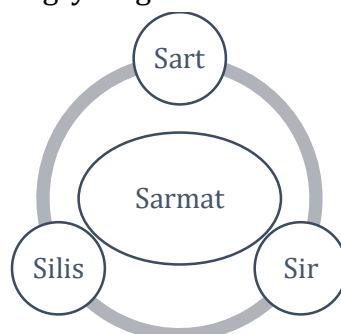
Tarixan turli nomlar bilan atalgan lo'lilar etnik guruhi etnonimik nomga yaqqol misol hisoblanadi.

Har bir millatning entonimik tarkibini shakllantirishda ularning geografik sharoiti, iqlimi, aholining so'zlashuv tili, lisoniy qobiliyati hisobga olinadi. Xuddi shunday o'zbek tilida ham qator etnonimlar mavjud bo'lib, u yurtimizda mavjud turfa jihatlarni nazarda tutgan holda shakllantirilgan.

O'zbek tilida qo'llaniluvchi dastlabki etnonimga misol sifatida "o'zbek" atamasini keltirish mumkin. "O'zbek" atamasining qo'llanilishiga va paydo bo'lishiga doir turli qarashlar mavjud bo'lib, M. Ermatov ushbu so'zning yuzaga

kelishini turkiy qabilalarga bog'laydi. Boshqa manbalarda atamani xalqning ruhiyatiga bog'liq holda, o'zbek etnik guruhining hech kimga bo'sunmaganligini nazarda tutgan holda "o'ziga bek" deb nomlanganligi haqida ma'lumotlar uchraydi[9].

Bundan tashqari, o'zbek xalqining sarmat etnik guruhi ham mavjud bo'lib, ular istiqomat qilgan joylar sifatida Toshkent viloyatining Chirchiq tumanidagi Sarmat qishlog'i qayd etiladi. Ushbu etnonimning etimologik kelib chiqishi mavjud bo'lib, uning o'zakdosh variant sifatida quyidagi so'zlar keltiriladi.

To`rtala o`zaklar ham (sarmat, sart, silis, sir) barchasini yasaliş o`zagi sar nomli qabilaga borib taqaladi . Sar qabilasining Sirdaryo bo`ylarida istiqomat qilganligi haqida ma`lumotlar uchraydi[6].

Ta`kidash o`rinliki, ba`zi etnonimlar tarkibida rang-tusni ifodalovchi sifatlar ham ishtirok etganining guvohi bo`lishimiz mumkin. Ushbu sifat tarkibli etnonimlar etnik guruhlarining ma`lum xususiyatidan kelib chiqib nomlanganligi to`g`risida ma`lumotlar uchraydi. Qizil, qora, sariq, yangi va shu kabi sifatlardan iborat bo`lgan etnonimlar xususida shunday fikrlar bildiriladi, ya`ni: "Qadimgi davrlarda qora rang shimolni, qizil rang janubni, ko`k rang

sharqni, oq rang g`arbni, sariq rang markazni ifodalagan". Ko`rinib turibdiki, entik guruhlar joylashgan o`rin ham ularning nomlanishida ham o`z aksini topgan[4].

Xulosa sifatida aytishimiz mumkinki, etnonimlar ma`lum xalqlarga xos etnik guruh, millat, qabila, elat nomlarini ifodalovchi guruh nomlari bo`lib, ularning qanday nomlanishi etnik guruhlarining qadimiy holatiga ko`ra baholangan. Xalqlar yashagan o`rinlar, ularning turmush tarzi, xalqlarning o`ziga xos xarakteri va shu kabi qator omillar etnonimlarning tanlanishi uchun asos bo`lib xizmat qilgan.

References:

1. Aytmuratov D. Tyurkskie etnonimy. -Nukus: Karakalpakistan,1986. -236 s.
2. Ataniyazov S.A. Slovar turkmenskix etnonimov. -Ashxabad: Ёлым, 1988.-180 s.
3. Ahmedov A. O`zbek adabiy tili tarixida o`g`uz unsur va ko`rinishlarining qo`llanishi: Filol. fan. nom.... diss. avtoref. -Samarqand, 2006.
4. Ahmedov B. O`zbek qavmlari. Sirli olam. -1992. -№ 9-10.
5. Begmatov E. Antroponimika uzbekskogo yazыka: Avtoref. diss..kand. filol. nauk. - Tashkent: 1965.- 28 s.
6. Begaliev N. Samarqand viloyati gidronimlari: Filol. fan. nom. diss. avtoref. -Samarqand: 1994.
7. Bobur Zahiriddin Muhammad. Bobirnoma.- Toshkent: 1960. 324 b.
8. Doniyorov X. Eski o`zbek adabiy tili va qipchoq dialektlari. -Toshkent: 1986. -37 b.
9. Drevnetyurkskiy slovar.- L.: Nauka, 1969.- 675 s.
10. Do`simov Z. Xorazm toponimlari. -Toshkent: Fan, 1985.-104 b.
11. Do`simov Z., Egamov X. Joy nomlarining qisqacha izohli lug`ati. - Toshkent: O`qituvchi, 1977. - 174 b.
12. Do`simov Z. Toponimlarning yasalişhi masalasiga doir // O`zbek tili va adabiyoti. 1980.- 44-48-b.
13. Do`simov Z. Toponimik indikatorlar. // O`zbek tili va adabiyoti 1972. 5-son, 71-74-b.
14. Jo`raev B. Yuqori Qashqadaryo o`zbek shevalari. - Toshkent: Fan 1969.- 168 b.